

ЗАМІСТЬ ПЛАКАТИ НАД РОСІЙСЬКОЮ, ПОГОВОРИМО ПРО УКРАЇНСЬКУ КУЛЬТУРУ

Замість полеміки з людьми, які захищають російську культуру від спільної відповідальності за варварське вторгнення Росії в Україну, ми пропонуємо змінити пріоритети. Мабуть, на восьмому році війни та на четвертому місяці російської навали, що сіє знищення всього на українській землі, варто докласти зусиль, аби зрозуміти й подбати про українську культуру. Щоби вперше в історії спробувати збагнути, з чого вона насправді складається, що змушує українське суспільство так затято захищати свою вітчизну та своє право на українську ідентичність. Важко нам зрозуміти, чому інтерес до культури країни-агресора, що вчиняє злочини проти людства, займає стільки місця і привертає увагу переважної більшості інтелектуалів, аналітиків і публіцистів, а рефлексія над суспільством та культурою країни-жертви, яку Росія хоче знищити, включно з її назвою й історією, точиться радше на маргінесі.

На думку українських інтелектуалів, такий цілковитий дисбаланс у підході до цих питань виникає тому, що українська культура є культурою постколоніальною і як така вийшла на міжнародну арену, не захищена в очах світу жодними впізнаваними культурними ознаками. Не мала вона ні Толстого, ні Достоевського чи Чайковського, ні жодних загальновідомих символічних попередників, під чиєю парасолькою міг би укритися сучасний український письменник чи художник. Підпис/інформацію «Україна» під українським можна побачити надзвичайно рідко (хоч останнім часом дещо частіше), а ось підпис «Росія» є скрізь! І тому, наприклад, Олександра Довженка, який пережив майже пів століття під сталінським домашнім арештом, і донині представляють як «великого російського кінорежисера». А Микола Гоголь зі своєю подвійною національною ідентичністю існує лише як російський Ніколай, а не як український Микола, тобто як російський письменник. Навіть Тарас Шевченко, український Месія, поданий у польській Вікіпедії і як російський письменник! Виявляється, з українською культурною спадщиною та культурними надбаннями можна робити, що кому заманеться, – як у хаті без господаря. Тому не українські класики працюють, як це є в інших країнах, на сучасних творців, а власне останнім доводиться працювати на свою класику, щоб віддавати її світовій культурі, витягувати на світло «втрачену» традицію, з якої вийшла Україна.

Російська держава – незалежно від назви, яку вона по-

сить: Московське князівство, Російська імперія, СРСР, Російська федерація – незмінно, особливо за минулі двісті років, задіяла і продовжує здійснювати широкий спектр заходів і репресій, щоб не тільки знищити українську культуру та її творців, але й щоб не допустити їхнього відродження. Чи, як сказав у Львові на зламі 40-50-х років минулого століття один працівник НКВД, «*бази роста*» для творення українських еліт та інтелігенції бути не може. Українців можуть толерувати, каже Оксана Забужко в «Українському палімпсесті», поки вони досконало виконують нав'язану їм роль духовного та культурного донора російської культури. Але категоричне «*нет!*» з'являлося і з'являється завше, коли вони хочуть незалежності та самобутності своєї культури й історії. Тому Пушкін російською мовою творити міг, а от іншого великого поета, Тараса Шевченка, який писав українською мовою, цар заарештував спочатку на ув'язнення, потім на багаторічне заслання в карному корпусі під найсуворішим наглядом із забороною писати й малювати (бо зображував українські картини). Що ж, Шевченко славив не *матушку Россию*, а непокірних козаків, і закликав Україну розірвати царські кайдани.

Коли росіяни писали так ціновані на Заході твори, українці отримали два укази – Валувський і Емський. Як писав міністр Валув, «*малоросійського язика не было, нет и быть не может*» – що підтвердив Емський указ, заборонивши друкувати українською мовою книги, брошури, пресу та переклади, навіть із російської мови. Він також забороняв грати українські театральні спектаклі та друкувати українські тексти до музичних творів. Навчання в школах мало вестися тільки російською мовою, з бібліотек шкіл усіх рівнів україномовні книги вилучалися. Учителів і викладачів з Київського, Харківського та Одеського шкільних округів перевели на великоросійській території, а їхнє місце зайняли росіяни. Пізніше радянській владі було на що посилатися – вона просто розширила інструменти, запроваджені її попередником, царською імперією.

Тому не дивно, що коли в 1920-х роках на хвилі українського відродження культурного й наукового життя прозвучало відоме й популярне гасло Миколи Хвильового (етнічного росіянина, українця за вибором) про потребу повністю відірватися од російської культури («Геть від Москви!»), відбулася советська розправа над творцями «українського культурного відродження». За один день 1937 року в урочищі Сандармох пострілом у потилицю було вбито цвіт творців і лідерів українського відродження. Зокрема загинули Лесь Курбас, Микола Куліш, Олекса Слісаренко, Микола Зеров, Павло Филипович, Валер'ян Підмогильний. Цим символічно одним пострілом можна було перервати публічне входження у європейську культуру плеяди українських митців авангардних напрямків у поезії, літературі, театрі та малярстві. Лесь Курбас якби жив у іншій, нерадянській країні, запліднив би європейський авангардний театр разом із драматургом Миколою Кулішем, письменник Валер'яном Підмогильним з багатьма іншими – європейську сучасну літературу, а Михайло Бойчук разом зі своїми учнями – європейське малярство. У роках терору 1930-х советські репресії охопили всі верстви української інтелігенції, а деякі з них – зок-

рема духовенство, філологи, історики, письменники, кобзарі, митці – були винищені майже повністю. За підрахунками історика Ярослава Грицака, тоді було ліквідовано близько 80 відсотків активної української інтелігенції. Тому світ міг – і ще далі може – зачаровуватися досягненнями російських письменників, поетів, музикантів, але не може захоплюватися українською культурою, бо не знає творчості та здобутків масово розстріляних українських митців.

Але терор 1930-х років не завершив ліквідацію «*базы роста*» української інтелігенції й еліти. Минуло лише чверть століття, і наступне покоління української інтелігенції – тобто рух шістдесятників, що складався з поетів, письменників, перекладачів, літературознавців, художників – мусив потрапити в советські жорна знищення. Спочатку шістдесятники вимагали «тільки» права на розвиток української мови та культури в Українській РСР, і лиш потім, внаслідок жорстких репресій, радикалізувалися та почали боротьбу з советською владою. За це їх засуджували на багаторічні табори й ув'язнення у психіатричних лікарнях (Леонід Плющ, генерал Петро Григоренко). Василь Стус, Валерій Марченко, Алла Горська, Юрій Литвин та багато інших загинули. Ті, хто вижив, як Іван Світличний, вийшли з табору як людська руїна. Наступного десятиліття, у 1980-х, те саме спіткало засновників Української Гельсінської спілки: трудові табори, заслання, репресії їхніх родин. Примусова інтенсивна русифікація України тривала до кінця 1980-х років. До самого кінця існування СРСР школи з українською мовою навчання ліквідували, змінено українську абетку, не публікували значної частини української класики, а за написаний українською мовою вірш у високопатріотичному дусі, навіть і неопублікований, кидали в табори, як Миколу Горбала. Останніх українських політв'язнів звільнили лиш наприкінці 1980-х років.

З одного боку, советська Росія пильнувала, щоб як суспільство в Україні, так і світ не дізналися, що існує традиція та спадщина української культури на європейському рівні (здаємо хоча б ще не названу Лесю Українку). З іншого боку, вона пильнувала, щоб в лоні російського/советського суспільства не слабшав імперсько-колоніальний менталітет. І це вдалося! В його полоні опинилися навіть деякі російські дисиденти, видатні творці, включаючи обох лауреатів Нобеля Йосіфа Бродського та Александра Солженіцина, чи такий режисер, як Нікіта Міхалков.

На 2014 рік Путін і Росія мали за собою давню традицію (наш текст обмежується лиш двома століттями) заперечення права українців існувати не яко частини «великої» російської чи советської нації, витіснення української мови («наріччя»), репресій проти всіх свідомих своєї національної ідентичності та борців за право українців її зберегти. Коли Росія анексувала Крим і частину Донбасу, то відразу ув'язнила в табори непокірних українців – серед політв'язнів виявився режисер Олег Сенцов, який нині воює в лавах ЗСУ і каже, що не зніме жодного фільму, не напише жодного рядку сценарію до перемоги України. У боях з росіянами на сході України у 2014–2022 роках як добровольці воюють і гинуть журналісти, викладачі, інженери, науковці та художники. В Україну був той повернувся і загинув на сході від кулі російського снайпера Василь Сліпак, світової слави оперний співак. На окупованих Росією після 2014 року територіях знищено все, що було носієм українства: школи, видання, видавництва. З 24 лютого Росія при підтримці значної частини суспільства вже відкрито, а не в гібридній війні заявила: «Вся українська нація буде знищена!»

То чому ж ми знову й знову чуємо про скривджену велику російську культуру, про те, що вона була і є еманцією справжньої, а тому іншої, не варварської Росії? Хіба це не єдиний протягом століть момент подумати про те, що Росія зробила Україні, українській культурі, українській нації в минулому і що вона робить тепер! Бомбардування музеїв, галерей, театрів, у Маріуполі росіяни палили книжки, присвячені подіям Євромайдану. Знову гинуть українські творці, журналісти та вчителі. Митці яу добровольці воюють на фронті, в територіальній обороні. Українські діти, майбутнє України, гинуть від російських бомб, їх гвалтують та депортують вглиб Росії. Землю знищують, а українське зерно – як і під час Великого голоду – крадуть, вивозять до Росії, блокують, щоби вкотре як не збройно, то голодом заморити Україну.

І все ж Росії так і не вдалося перервати передачу культурної пам'яті України та її прагнення до незалежності. Як пояснити це явище? Передача тривала. Якимись підпільними шляхами, якимись підводними течіями, через якісь передані дітям, онукам образи, спогади. Як писала Оксана Забужко: «Питання, що постало перед нами: як з неспостережуваного, недокументованого того «чогось», чого не можна продемонструвати, підтвердити ні документом, ні розповіддю, ні традицією, раптом відкликається, проявляється «щось». Раптом під час випадкової зустрічі чи розмови хтось виявляється носієм цієї традиції, хоча сам цього не усвідомлює. В Україні традиція усного переказу грецького типу існувала завше симетрично до традиції, записаної в книгах. У певні періоди вона як би розсипається, кудись зникає, але попри це існує».

І от на подив усього світу розпочате 24 лютого військово вторгнення Росії «відкрило» інше обличчя України. А може, це завдяки еманції української культури і традиції, записаної в порах шкіри, в генах! Тисячі її російськомовних громадян, яких світ вважав проросійськими, не вийшли з квітами вітати російську армію як «визволителів» від української «окупації», а вийшли зупинити її голими руками перед своїми містами і селами, боротися з «русским миром» та окупантом, помагати Збройним Силам України у боротьбі за право на власну країну, власну землю і культуру. Може, саме тепер час писати і говорити власне про це – та чи не повинен цей час тривати до моменту, коли Росія програє цю війну?

Post scriptum

У недавньому числі «Газети Виборчої» є інтерв'ю з російським перекладачем Єжи Чехом. Хай його слова стануть девізом для тих, хто «захищає» росіян і Росію: «Минуло двісті років, а деспотизм (у Росії) все ще добре чується. Це не випадковість, а система – запроваджена Петром I система, суть якої донині залишається незмінною. (...) Пушкін і Чайковський Росію не врятують. Їхня велич не має нічого спільного з якістю держави. Там мусять постати громадянські інституції, і вони виживуть лише тоді, коли Росія перестане бути імперією. Тож бажаю поразки на війні і розвалитися».

Iza CHRUŚLIŃSKA,
Danuta KURON

Zamiast płakać nad kulturą rosyjską,
mówmy o niszczonej kulturze ukraińskiej

Gazeta Wyborcza, 18.06.2022

«Збруч»